

NAPUŠTENI STANOVNI U RURALNIM NASELJIMA JUGOISTOČNE SRBIJE – IMA LI BUDUĆNOSTI IZVAN GRADOVA?

Danica Đurkin¹, Sandra Vukašinić²

Apstrakt: Ruralna depopulacija u naseljima jugoistočne Srbije, duga više od pola veka, rezultat je delovanja spleta istorijskih, geopolitičkih, ekonomskih, socio-kulturnih i drugih faktora koji su uslovlili nepovoljne demografske tokove na ovom prostoru. Jedan od najočiglednijih, ali i najmanje proučavanih efekata depopulacije su upražnjene stambene jedinice, prvi materijalni signal napuštanja ruralnih sredina. Napuštene kuće i zarasle okućnice uobičajen su prizor u ruralnim naseljima u Srbiji, prevashodno u jugoistočnom delu. Stanovništvo je najstarije, a broj napuštenih stambenih jedinica najveći. Zahvaćeni vrtlogom depopulacije opstanak velikog broja seoskih naselja je upitan, negde gotovo i nemoguć. Ipak, postavlja se pitanje da li drugačijim upravljanjem „viškom“ stambenog prostora ovaj problem može postati resurs? Iako je depopulacija u Srbiji proučavana sa više aspekata, cilj ovog rada je da ukaže na značaj identifikovanja napuštenih objekata ruralnog stanovanja, njihov obim i prostornu distribuciju, kao i ulogu „alata“ potencijalnih promena u ruralnim sredinama.

Ključne reči: napušteni stanovi, ruralna depopulacija, resurs, jugoistočna Srbija

VACANT RESIDENTIAL UNITS IN RURAL SETTLEMENTS OF SOUTHEASTERN SERBIA - IS THERE A FUTURE OUTSIDE THE CITIES?

Abstract: Rural depopulation in the settlements of southeastern Serbia, lasting more than half a century, is the result of a combination of historical, geopolitical, economic, socio-cultural and other factors that caused unfavorable demographic trends in this area. One of the most obvious but least studied effects of depopulation is vacant residential units, the first material signal of the abandonment of the rural areas. Abandoned houses and overgrown gardens are typical in rural areas in Serbia, primarily in the southeastern part. The population is the oldest, and the number of abandoned housing units is the highest. Caught in the vortex of depopulation, the survival of many rural settlements is uncertain and, in some cases, almost impossible. However, the question arises whether, by managing the "excess" housing differently, this problem can become a resource. Although depopulation in Serbia has been studied from several aspects, the aim of this paper is to point out the importance of identifying abandoned buildings of rural housing, their extent and spatial distribution, as well as a function "tool" for potential changes in rural areas.

Keywords: vacant residential units, rural depopulation, resource, southeast Serbia

¹ Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, 11000 Beograd
danica.djurkin@gef.bg.ac.rs., ORCID: 0000-0001-7373-1056

² Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, 11000 Beograd
sandra.vukasinovic@gef.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0002-1081-4572

TEORIJSKO – METODOLOŠKI UVOD

Koreni napuštanja seoskih naselja posebno u planinaskim i pograničnim predelima, sežu u daleku prošlost, dok su pražnjenje i devastacija postali izvesni početkom 21. veka. Depopulaciona, upražnjena i prostorno-funkcionalno zaostala ruralna naselja odlikuju se značajnim razvojnim ograničenjima i problemima. Kontinuirana depopulacija vodi u različite oblike propadanja sela. Nezaposlenost, socijalno siromaštvo, stvaranje socijalnog ugara, nestajanje tradicionalnih oblika poljoprivrede, urušavanje i propadanje stambenih i ekonomskih objekata u domaćinstvima (pojate, ambari, štale, vodenice i sl.), javnih i infrastrukturnih objekata, gašenje funkcija naselja, neprohodnost puteva, napuštanje tradicionalnih zanata i tradionalnog načina života, samo su neki od problema sa kojima se ruralno stanovništvo suočava. Urušene kuće i zarasle okućnice postaju neiskorišćeni građevinski fond koji propada. Prostorna degradacija, uz prateće pojave, preslikava se i na gubitak kolektivnog sećanja, identiteta, duha zajedništva i vitalnosti ruralnih zajednica (Soszyński & Sowińska, 2012; Ljubenov & Macura, 2022; Nikolić i dr., 2023).

Napuštena, generacijama unazad, stvarana ognjišta predstavljaju sliku današnjice velikog dela ruralne Srbije. Pojava napuštenih i upražnjenih prostora, kako objekata za stanovanje, tako i zemljišta, usko su povezani sa demografskim i socijalnim promenama. Promene su najvećim delom inicirane industrijalizacijom okolnih urbanih centara od šezdesetih godina 20. veka. Novonastala mogućnost zapošljavanja u gradovima, poput sile, masovno je privukla ruralno stanovništvo. Pored ekonomske sfere, prilika za zadovoljavanje gladi u pogledu obrazovanja, kulture, razvojem saobraćajnica dodatno je podstakao društvenu mobilnost. Sa druge strane, ruralni atari ostavljeni su i prepušteni malobrojnom, mahom starijem stanovništvu. Intenzitet promena nije se odvijao ujednačeno. Planinska i periferna sela među prvima su videla "spas" u gradovima. Ista ta sela su za samo pola veka prešla put od živih i vitalnih, do "sela staraca", u velikom broju slučajeva i napuštenih. Gotovo sva napuštena sela, kao i ona na ivici opstanka nalaze se u pasivnim, planinskim, pograničnim i perifernim krajevima, prevashodno južne i istočne Srbije.

Geografska empirijska istraživanja ruralne depopulacije i napuštenih naselja Srbije obuhvataju dijapazon indikatora, od demografskih (najučestalijih), preko ekonomskih, do socijalnih i funkcionalnih. Najčešće se ruralna depopulacija posmatra i ispituje primenom varijabli poput promene broja stanovnika, prirodnog kretanja, emigracije, starosne strukture, ekonomske diverzifikacije, promene načina korišćenja zemljišta sa fokusom na obradive površine, aktivnosti objekata javnih službi ili usluga (npr. Велојић, 2000; Martinović, 2004; Стаменковић, 2004; Martinović & Šantić, 2006; Milošević et al., 2010; Milošević et al., 2011; Golić & Joksimović, 2022; Gatarić et al., 2022; Антић, 2023; Joksimović i dr., 2023 itd.).

Upraznjenost stambenih jedinica prvi je materijalni signal napuštanja, ne samo ruralnih sredina, već i čitave ruralne zajednice. Veliki značaj u rešavanju problema ima uspostavljanje planova i strategija na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Odgovori nacionalnih i lokalnih politika su različiti, a samim tim i potencijalna rešenja. Direktna rešenja tiču se sanacije, zaštite ili prenamene funkcije napuštenih objekata, dobijanje subvencija za kupovinu imanja ili određene poreske olakšice. Prodaja kuća sa okućnicama po simboličnim cenama predstavlja poznatu strategiju ("kuća za jedan evro") u mnogim selima u Italiji, Španiji, Švajcarskoj, Nemačkoj, Poljskoj, Slovačkoj, Hrvatskoj, Turskoj, Japanu. Jedan od inicijatora i primer dobre prakse zaštite autentičnih ruralnih naselja vezuje se za Francusku, gde je 1982. godine osnovana asocijacija „Najlepše selo Francuske“, koja se potom pozicionirala kao Evropska asocijacija. Čest slučaj u praksi je prenamena postojećih stambenih obejakata i stavljanja u novu upotrebu (turistički objekti, smeštajni kapaciteti, umetničke, zanatske, naučnoistraživačke stanice, muzejizacija zaštićenih ambijentalnih

celina i objekata od kulturnog, istorijskog, arhitektonskog značaja, centri uzgajanja organskih, lekovitih proizvoda i sl.) (Garcia & Ayuga, 2007; Russo et al., 2013; Jaszczak et al., 2018; Güler & Kâhya, 2019; Cole et al., 2021). Sa druge strane, indirektna rešenja tiču se poboljšanja ekonomskih uslova, kao i ulaganja u prateći sadržaj naseobinske celine, infrastrukturu, zdravstvo, obrazovanje i sl. (Soszynski & Sowinska, 2012).

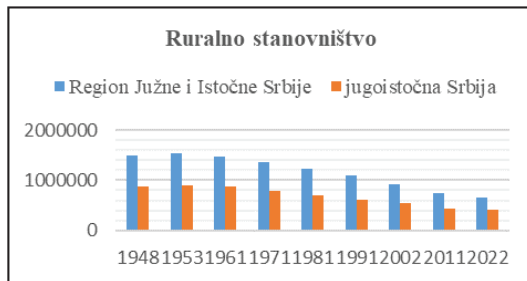
Kontinuirana izloženost negativnim demografskim procesima, problemi i izazovi povezani sa napuštenim zemljištem, kao i napuštenim ili privremeno nenastanjenim stambenim objektima postali su značajni za budućnost ruralnog prostora jugoistočne Srbije. Kako je ovo pitanje mahom prepušteno zubu vremena, cilj rada je da ukaže na značaj identifikovanja napuštenih objekata ruralnog stanovanja prilikom proučavanja problema depopulacije i pražnjenja ruralnih sredina.

Za utvrđivanje stepena ruralne depopulacije korišćen je indeks promene broja stanovnika, dok je za ispitivanje prostorne degradacije ruralnih naselja korišćen indikator promene broja i udela napuštenih stambenih objekata u ruralnim naseljima. Prema RZS-u stambeni objekti mogu biti stalno nastanjeni, privremeno nenastanjeni ili napušteni. Napušteni stanovi su oni koje duže vreme niko ne obilazi i ne koristi, ni za stanovanje, ni za odmor i rekreaciju, dok su privremeno nenastanjeni oni koji su u vreme Popisa bili prazni (novi i još neuseljani, ispražnjeni radi preseljenja, adaptacije, popravke), ali se planira njihova upotreba, stoga oni nisu obuhvaćeni analizom. U Srbiji je 2022. godine zabeleženo 123.584 napuštene stambene jedinice, u ruralnim naseljima Regiona Južne i Istočne Srbije ih je čak 43% (41.063 ukupnog broja napuštenih stanova), time je ovo region koji je najintenzivnije pogođen napuštanjem objekata ruralnog stanovanja. Imajući u vidu da se negativnim demografskim procesima najintenzivnije zahvaćena naselja južnog i istočnog dela Regiona, podaci pokazuju da je tu lociran najveći broj napuštenih stanova, te je prostor istraživanja ograničen na jugoistočnu Srbiju (Jablanička, Nišavska, Pirotska, Toplička i Pčinjska oblast) na kojoj egzistira 1.435 ruralnih naselja.

PROSTORNO-DEMOGRAFSKA TRANSFORMACIJA RURALNIH NASELJA JUGOISTOČNE SRBIJE

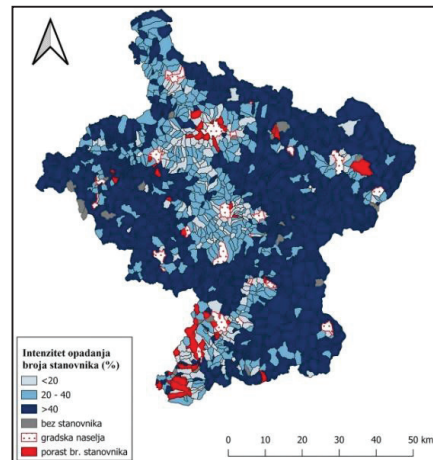
Naseljenost Regiona Južne i Istočne Srbije ima dugu i sadržajnu istoriju. Tokom različitih evolutivnih faza transformacija ruralnih naselja odvijala se shodno postojećim razvojnim trendovima, čime je na specifičan način oblikovan ruralni identitet. Analizirani demografski pokazatelji ukazuju da navedeni problem ima duboke korene, koji datiraju iz perioda 60-ih godina 20. veka. Veliki broj populaciono malih naselja i ograničena ekonomska baza prostora neminovno je vodio ka iseljavanju stanovništva u potrazi za boljim životnim mogućnostima, čime se trajno narušio njihov demografski potencijal. U uslovima izražene prostorne, ekonomske i socijalne devastacije, naselja su sve više dobijala obrise ruralnog propadanja. Saglasno sa jačanjem intenziteta ruralne depopulacije, sela u jugoistočnom delu Regiona, znatno su zahvaćenija procesom depopulacije. Prethodna istraživanja (npr. Stamenković, 2004; Milošević et al., 2010; Milošević et al., 2011; Gatarić et al., 2022; Joksimović et al., 2023) naglašavaju upravo ovaj prostor (Stare planine, Vlasine i Krajišta, Vidojevice, Pasjače i Radana, uz administrativnu liniju Kosova i Metohije) prilikom proučavanja napuštenih naselja i "naselja na ivici opstanka". Teritorija jugoistočne Srbije obuhvata 28 opština, kojima pripada 1.435 ruralnih naselja. Od sredine prošlog veka, usled duboke i intenzivne prostorno-demografske narušenosti i u uslovima ekstremne depopulacije, ruralno stanovništvo ovog dela Srbije duplo je smanjeno (46,2% stanovnika), a u prve dve decenije 21. veka za više od 140 hiljada (2002 - 549.774; 2022 - 408.002) ili čak 25,8% (grafikon 1).

Napušteni stanovi u ruralnim naseljima jugoistočne Srbije – ima li budućnosti izvan gradova?

Grafikon 1. Broj stanovnika ruralnih naselja istraživačkog prostora, 1948-2022.

Karta 1. - Prostorna distribucija i intenzitet promene broja stanovnika (2002-2022)

Ovaj deo države odlikuju udaljena, pasivna, staračka seoska naselja, koja su zahvaćena višedecenijskom depopulacijom. Proces demografskog pražnjenja jasno pokazuje i promena u populacionoj veličini seoskih naselja. Na početku 21. veka najbrojnija su bila naselja 100-500 stanovnika (2002 godine 47% ukupnog broja sela). U naredne dve decenije polovina seoskih naselja imala je manje od 100 stanovnika (2022. godine 50,5%), dok je manje od 50 stanovnika imalo čak 35%. U njima je 2022. živelo 408.002 stanovnika, a prosečna veličina naselja je iznosila 284 stanovnika (prosečna veličina seoskog naselja u Srbiji – 569 stanovnika), te je veliki broj sela ugrožen.

Dinamika negativnih demografskih trendova i tok depopulacionih procesa nije bio ujednačen, već su periferniji, izolovaniji planinski delovi doživeli snažniju depopulaciju od onih bližih opštinskom centru i glavnim saobraćajnicama (karta 1). Najveći broj naselja (56%) zabeležio je opadanje broja stanovnika veće od 40%, ona pretežno zahvataju južne i krajnje istočne delove posmatrane teritorije. Sa druge strane, znatno je manji broj naselja sa intenzitetom opadanja od 20-40% (25%), dok opadanje manje od 20% beleži 11% naselja, koja se uglavnom nalaze u centralnom delu teritorije, u zaleđu većih gradskih centara (Niš, Leskovac, Vranje), uz Koridor X i u opštinama Bujanovac i Preševo. Pored toga, najveći broj raseljenih sela Srbije (16 od 24 koja su 2022. imala 0 stanovnika) koncentrisan je upravo ovde i njihov broj je tokom perioda 2002-2022. dupliran.

PROSTORNI EFEKAT DEPOPULACIJE - NAPUŠTENI STANOVNI U RURALNIM NASELJIMA JUGOISTOČNE SRBIJE

Na destabilizirajuće posledice depopulacije ukazuje porast napuštenih stambenih jedinica, jedan od najočiglednijih znakova prostorne degradacije. Prema rezultatima popisa stanova 2022. godine Region Južne i Istočne Srbije zabeležio je najveći broj ugašenih domova u ruralnim naseljima na teritoriji Srbije 41.063 (43% ukupnog broja napuštenih stanova), od čega se najveći broj nalazi na jugoistoku (68%). O intenziviranju gašenja objekata ruralnog stanovanja govori činjenica da je njihov broj na ovom prostoru, za samo dve decenije, dupliran (2002 – 14.554; 2022 – 27.990). Prizor upražnjenosti ruralnih sredina postaje jasan kada uzmemo u obzir udeo napuštenih objekata ruralnog stanovanja u ukupnom broju stambenih objekata, koji je 2022. iznosio 10,2%. Međutim, u 14 opština beleži se iznadprosečan udeo napuštenih stanova, a najintenzivnije zahvaćene napuštanjem ruralnih objekata su Svrlijig, Trgovište, Vlasotince, Bela Palanka, Crna Trava i dr. (tabela 1).

Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora i naselja

Tabela 1. Izabrani demografski pokazatelji ruralnih naselja jugoistočne Srbije
2002. i 2022. godine

Opštine	Broj ruralnih naselja	Broj stanovnika		Promena broja stanovnika 2022/2002. (%)	Ukupan broj stambenih jedinica		Broj napuštenih stambenih jedinica		Udeo napuštenih u ukupnom broju stanova 2022. (%)
		2002.	2022.		2002.	2022.	2002.	2022.	
Aleksinac	70	39.111	27.491	-29,7	16.828	17.708	804	1.516	8,6
Gadžin Han	34	10.464	5.850	-44,1	7.002	8.988	305	914	10,2
Doljevac	16	19.561	15.837	-19,0	5.991	6.987	68	358	5,1
Merošina	27	14.812	11.873	-19,8	5.881	5.945	145	224	3,8
Grad Niš	69	69.828	66.704	-4,5	30.636	37.435	638	1.766	4,7
Ražanj	23	11.369	7.010	-38,3	5.945	5.141	309	403	7,8
Svrljig	38	9.926	4.019	-59,5	6.320	6.933	762	3.221	46,5
Babušnica	52	11.159	4.855	-56,5	6.932	8.109	983	989	12,2
Bela Palanka	45	5.755	2.807	-51,2	6.050	5.833	683	1.258	21,6
Dimitrovgrad	42	4.780	2.855	-40,3	3.884	4.599	753	477	10,4
Pirot	71	23.113	14.659	-36,6	13.683	14.149	784	1.536	10,9
Blace	39	8.294	4.817	-41,9	5.011	5.103	218	255	5,0
Žitorađa	30	18.207	13.782	-24,3	6.800	6.788	171	644	9,5
Kuršumlja	88	7.818	4.001	-48,8	7.146	7.319	1.368	1.039	14,2
Prokuplje	106	20.828	13.427	-35,5	12.589	13.126	975	1.130	8,6
Bojnik	36	13.118	9.315	-29,0	6.375	7.956	326	594	7,5
Vlasotince	47	17.100	10.771	-37,0	6.358	7.154	400	1.913	26,7
Lebane	38	14.914	10.094	-32,3	6.126	6.691	409	1.130	16,9
Leskovac	141	87.426	65.612	-25,0	6.126	29.744	409	2.113	7,1
Medveđa	42	7.382	3.367	-54,4	4.188	4.159	869	827	19,9
Crna Trava	25	2.563	1.063	-58,5	3.147	2.959	63	176	5,9
Bosilegrad	36	7.229	3.717	-48,6	4.007	4.419	532	549	12,4
Bujanovac	58	31.291	29.600	-5,4	7.841	9.545	306	545	5,7
Vladičin Han	50	15.365	10.189	-33,7	7.045	7.805	719	768	9,8
Grad Vranje	103	26.354	19.167	-27,3	10.289	16.396	609	1.662	10,1
Preševo	35	34.904	33.449	-4,2	8.009	11.598	159	53	0,5
Surdulica	39	10.731	7.355	-31,5	6.885	8.263	438	969	11,7
Trgovište	35	6.372	4.316	-32,3	3.369	3.351	349	961	28,7
Ukupno	1435	549.774	408.002	-25,8	220.463	274.203	14.554	27.990	10,2

Izvor: RZS, 2004. i 2023.

Prosečno se u svakom selu nalazi 19,5 napuštenih kuća. Obzirom na populacionu veličinu naselja i ukupan broj objekata stanovanja, podatak o prosečnom broju naizgled nije zabrinjavajući. Međutim, u skladu sa dinamikom i intenzitetom depopulacije i demografskog praznjenja, napuštenje i degradacija objekata ruralnog stanovanja odvijala se različitim tempom, te se zapaža značajna prostorna diferencijacija udela napuštenih u ukupnom broju stambenih jedinica (karta 2).

Ono što je zajednička odlika gotovo svih sela jeste porast broja napuštenih stanova u posmatranom periodu. Tako se smanjuje broj naselja sa udelom manjim od 10%, sa jedne, dok raste broj ruralnih naselja u kojima udeli napuštenih stanova iznose više od 10%. Za dve decenije duplo se povećao broj naselja koja broje 30-50% napuštenih stanova, dok znatno intenzivniji proces napuštanja (preko 50%) ima gotovo tri puta više naselja (tabela 2).

Degradacija i napuštanje domova najviše je zahvatilo sela Svrljiga (21 naselje), Trgovišta (13), Vlasotinca (11), Bele Palanke, Pirot, Vranja, Kuršumlje itd. U prilog tome govori i veliki broj ugašenih seoskih naselja, čija su se ruralna ognjišta počela gasiti još krajem 1990-ih, koji se nalazi upravo u ovim opštinama (Prača, Verzar, Basara, Javorje, Čestelin, Dumbija, Kolunica, Vukojevac, Tačevac, Gare itd.).

Napušteni stanovi u ruralnim naseljima jugoistočne Srbije – ima li budućnosti izvan gradova?

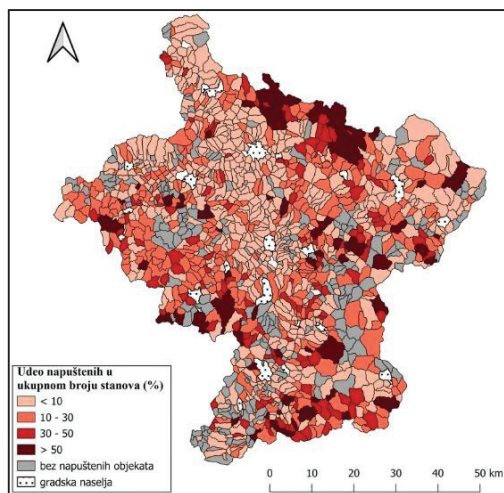
Sudeći po prikazanim podacima, na tom putu su i Novo Selo (Sur.), Uzovo (Buj.), Bukuloram (Pr.), Rajčevce (Trg.), Surdul (Vr.), koja beleže preko 90% pustih kuća. Svetla su ugašena u više od 80% kuća u selima Orlja, Rosomač, Slavinja (Pi.), Pržojne, Gornji Prisjan (Vlas.), Gubavce, Mrkonje (Medv.), Jabučevo, Kožince (Pr.), Donja Glama (BP.), Rđavica (Sur.), Gumerište (Vr.), Vrapča (Dim.). Više od 70% praznih kuća broji preko 20 sela, oko polovine je prazno u mnogim, a Donje Gare, Crna Bara (Vlas.), Manojlica, Radmirovac (Svrlj.), Petrovac, Crna Reka (Trg.), Vitanovac, Donji Rinj (BP.) itd. samo su neka od njih (karta 2). Činjenica da ne postoji opština u kojoj nema bar jedno, a najčešće mnogo više, sela do 10% nenastanjenih stambenih objekata, kao i da je u većini naselja njihov broj uvećan, potvrđuje zabrinjavajuću, kako prostornu, tako i ljudsku, pustoš jugoistočne Srbije.

Tabela 2. Udeo napuštenih u ukupnom broju stanova 2002. i 2022. godine (%)

	Broj ruralnih naselja	
	2002.	2022.
<10	772	577
10-30	294	359
30-50	80	132
>50	45	117
Bez	244	250
Ukupno	1435	1435

Izvor: RZS, 2004. i 2023.

Karta 2. – Udeo napuštenih u ukupnom broju stambenih jedinica 2022. godine

UMESTO ZAKLJUČKA - NAPUŠTENI STANOVNI U RURALNIM NASELJIMA JUGOISTOČNE SRBIJE – PROBLEM ILI RESURS?

Napušteni prostori u seoskim naseljima stvaraju sliku urušene, oštećene ruralne sredine i tako umanjuju vrednost celokupnog ruralnog pejzaža. Prazni stambeni objekti najčešće se posmatraju kao problem, ne samo u ruralnim, već i u urbanim sredinama, a njihovo napuštanje, degradacija i urušavanje se tumači kao rasipanje antropogenih (stambenih) resursa. Prenamena stambenih objekata ima višestruke pozitivne efekte na ruralni prostor, stanovnike i zajednicu. Iskustva evropskih zemalja ukazuju na značaj i mogućnost upotrebe napuštenih ruralnih objekata, kako objekata javnih službi, tako i stambenih, te pružaju kreiranje novog ugla gledanja na proučavanu pojavu, prema kome napušteni stambeni objekti više nisu samo problem, već postaju resurs i „alat“ potencijalnih promena.

U Srbiji raniji pokušaji oživljavanja sela mahom su bili zasnovani na privrednim, prevashodno, turističkim aktivnostima, te nisu uspeali da obezbede kontinuitet (Ljubenov & Macura, 2022). U novije vreme Ministarstvo za brigu o selu pokrenulo je nekoliko inicijativa. Najznačajniji je program dodela bespovratnih sredstava za kupovinu seoske kuće i okućnice, za parove mlađe od 45 godina, koji nemaju nekretninu u svom vlasništvu, a nameravaju da ostanu na selu i bave se poljoprivredom. Na ovaj način, od početka realizacije programa 2021. godine obnovljeno je oko 2.650 napuštenih ruralnih kuća, najviše u vojvođanskim, potom i

selima oko Knjaževca, Pirota i Dimitrovgrada. Doprinos razvoju ruralnih zajednica omogućava i program za unapređenje poslovanja zadruga iz oblasti zemljoradnje, poljoprivrede, zanatstva, seoskog turizma i sl. (Ministarstvo za brigu o selu Republike Srbije, 2021).

Po pitanju samih objekata ruralnog stanovanja, u većini slučajeva oni su izloženi i prepušteni spontanom propadanju. Inicijative za njihovu sanaciju uglavnom dolaze od pojedinca, ređe i ruralne zajednice. Pored toga, istraživanja koja se bave napuštenim kućama još uvek su retka i usmerena su na studije slučaja (npr. Stara planina, Crna Trava). Ona kroz ispitivanje vremena datiranja, karakteristike gradnje, trenutnog stanja, stepena devastacije objekata stanovanja, ali i pomoćnih ekonomskih objekata u domaćinstvima, daju odgovor na pitanje mogućnosti obnove, zaštite graditeljskog nasleđa, kao i prenamene objekata (Ljubenov & Macura, 2022; Nikolić et al., 2023; Niković & Manić, 2024).

Objekte ruralnog stanovanja odlikuje tradicionalna arhitektura prirodnog okruženja, društvenih i istorijskih okolnosti regionalnih specifičnosti datog prostora, i predstavljaju sponu između sadašnjosti i istorije, stanovništva i prirodne sredine, kulture i tradicije i načina života, stoga su deo jedinstvene ambijentalne vrednosti ruralnih sredina. Njihova obnova i delimična ponovna upotreba (reutilizacija), bilo da im se vrate stare funkcije ili da se adaptiraju za nove (vikendice, prenoćišta, seoski turizam, omladinski kampovi, umetničke kolonije, lovački domovi itd.) mogla bi problem u selima jugoistočne Srbije transformisati u resurs. Rezultat rada predstavlja početni korak u istraživanju navedene problematike, a budući rad usmeriće se na detaljnije analize napuštenih objekata ruralnog stanovanja, imajući u vidu da manje promene u naseljima mogu imati šire efekte u ruralnim sredinama.

LITERATURA

- Антић, М. (2024). Преображај руралног система насеља општине Књажевац на почетку 21. века. *Зборник радова Друге научне конференције „Књажевачки крај – потенцијали, стање и перспективе развоја 2“* (164-181). Књажевац: Народна библиотека Његош, Београд: СГД.
- Cole, D. A., Gubalova, J. & Murray Svidronova, M. (2021). Abandoned structures: tools for reuse and repurposing of buildings in Slovak municipalities. *Central European Journal of Public Policy*, 15(15), 67-81.
- Garcia, A. I. & Ayuga, F. (2007). Reuse of Abandoned Buildings and the Rural Landscape: The Situation in Spain. *American Society of Agricultural and Biological Engineers*, 50(4), 1383-1394.
- Gatarić, D., Đerčan, B., Živković, M. B., Ostojić, M., Manojlović, S., Sibinović, M. & Lutovac, M. (2022). Can depopulation stop deforestation? the impact of demographic movement on forest cover changes in the settlements of the South Banat District (Serbia). *Frontiers in Environmental Science*, 10, 897201.
- Golić, R. & Joksimović, M. (2022). Napuštena sela Srbije: studija slučaja sela Vukojevac (Opština Kuršumlija). U: Šećerov, V., Đorđević, S.D., Radosavljević, Z. & Jeftić, M.R. (Ur.), *Zbornik radova "Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora i naselja"* (str. 241-248). Beograd: Asocijacija prostornih planera Srbije, Beograd: Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet.
- Ljubenov, G. & Macura, Z. V. (2022). Arhitektonski rezervat kao oblik očuvanja nasleđa: primer sela Stare planine. *Arhitektura i urbanizam*, (54), 44-59.
- Jaszczak, A., Kristianova, K., Vaznoniene, G. & Zukovskis, J. (2018). Phenomenon of Abandoned Villages and Its Impact on Transformation of Rural Landscapes. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 40(4), 467-480.
- Joksimović, M., Golić, R., Krstić, F., Malinić, V., Vujadinović, S., Šabić, D. & Nikolić, V. (2023). Depopulacioni klaster – naselja sa 20 i manje stanovnika u Srbiji. *Demografija* 20, 99-118.

Napušteni stanovi u ruralnim naseljima jugoistočne Srbije – ima li budućnosti izvan gradova?

- Martinović, M. (2004). Koritnjak: Abandoned rural settlement in the beginning of 2002. *Bulletin of the Serbian geographical society*, 84(1), 71-78.
- Martinović, M. & Šantić, D. (2006). Gabrovica: Contribution to depopulation in Serbia. *Bulletin of the Serbian Geographical society*, 86(2), 187-194.
- Milošević, M. V., Milivojević, M. & Čalić, J. (2010). Spontaneously abandoned settlements in Serbia, Part 1. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijic", SASA*, 60(2), 39-57.
- Milošević, M. V., Milivojević, M. & Čalić, J. (2011). Spontaneously abandoned settlements in Serbia: Part 2. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijic", SASA*, 61(2), 25-35.
- Ministarstvo za brigu o selu Republike Srbije (2021). Programi. Beograd: Republika Srbija, Ministarstvo za brigu o selu.
- Momčilović Petronijević, A., Nikolić O., Stanimirović M., Joksimović M. & Nikolić V. (2023). Development of the revitalization model of depopulated villages on the example of the Municipality of Crna Trava – part II. International Conference Synergy of Architecture & Civil Engineering SINARG 2023, Science and Technology Park, Niš, Serbia, 14-15 September, pp. 22-22.
- Nikolić, O., Momčilović Petronijević, A., Stanimirović, M., Joksimović, M. & Nikolić, V. (2023). The building heritage of depopulated rural settlements in the municipality of Crna Trava as a parameter of the revitalization model. In: *Planning, design, construction and building renewal INDIS 2023, International Scientific Conference Collection of Papers*. Novi Sad: Department of Civil Engineering and Geodesy, Faculty of Technical Sciences (FTS) – University of Novi Sad.
- Niković, A. & Manić, B. (2024). Sustainable Development of Rural Settlements on Stara Planina Mountain in Serbia through Preserving Its Built Heritage. *Preprints*, 2024031328.
- Republički zavod za statistiku Srbije (2004). *Stanovni – korišćenje i nastanjena lica*. Beograd: RZS.
- Republički zavod za statistiku Srbije (2023). *Broj i površina stambenih jedinica* (knjiga C1). Beograd: RZS.
- Republički zavod za statistiku Srbije (2023). *Uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1951, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, 2011 i 2022. godina*. Beograd: RZS.
- Russo, P., Riguccio, L., Carullo, L. & Tomaselli, G. (2013). Using the analytic hierarchical process to define choices for re-using rural buildings: application to an abandoned village in Sicily. *Journal of Natural Resources*, 2013(4), 323-332.
- Soszyński, D. & Sowińska, B. (2012). The concept of development and shaping of the landscape of abandoned villages, on the example of the Polesie village of Starzyna. *The Problems of Landscape Ecology*, 33, 267-275.
- Стaменковић, С. (2004). Нека актуелна питања просторне организације мреже насеља и релевантни демографски проблеми у Србији. *Демографија* 1, 115-134.
- Велојић, М. (2000). Репушница – село којег више нема. Београд: Српско географско друштво, Минићево: Завичајно друштво Тимочана-Торлака.